

“TÜRKİSTAN-DER” RAPORU

1916 İSYANI VE KATLIAMI

Bütün isyanlar gibi, Rusya’da gerçekleşen 1916 isyanlarının da siyasi, idari, kültürel ve ekonomik sebepleri vardır. Türkistan halkını isyana teşvik eden sebepler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1- Rusya’nın Türkistan’da pamukçuluğu yayma çabaları, halkı pamuk üretimi ile meşgul ederek hammadde ihtiyacını karşılamak amacı taşıyordu. Ancak artan pamuk üretimi pamuğun fiyatını düşürdüğü gibi, başkaca bir geliri de kalmayan köylülerin ekonomik durumunun bozulmasına yol açtı.

2- Güçlü bir endüstriye sahip olmayan Türkistan’da, üretilen hammaddenin merkezi Rusya’ya taşınması ve burada işlenmesi, işlenen malların tekrar Türkistan pazarına sokulması, bu döneme kadar elde üretim ile mamul meydana getiren zanaatçı-tüccar Türkistanlıların ekonomik durumunu da gerilettiler. Ağır ekonomik durma rağmen Rus hükümeti, Buhara (Kagan, Karşı, Termiz), Fergana (Kokand, Namangan, Andican) ve Yedi-Su (Aris, Burnas) demiryolunu kurdu. Bunun amacı ucuz hammadde ve doğal zenginlikleri götürüp, pahalı mamulleri getirmektir. Birinci Dünya Savaşı, Rusya’nın savaş harcamalarını büyük ölçüde yükseltti. Rus yönetimi bu harcamaları vergilerin artırılması yolu ile karşılamaya çalıştı. Bu nedenle, 1 Ocak 1915’ten itibaren yerel halktan askerlik yapmalarının karşılığı olarak fazladan %21 vergi alınması kararlaştırıldı. Ekonomik olarak zaten güç durumda olan halk, bu vergi ile yoksulluğa daha da fazla itildi.

4- Yürütülen politikalar neticesinde kumaş fiyatları %300-400, şeker fiyatı %250, ayakkabı fiyatı %300-400 arttı. Yerel halkın bu ihtiyaçlarını başka yollarla karşılaması da imkân dâhilinde değildi.

5- Türkistan’daki Rus mahalli idarecilerin zalimane yönetimi ile halkın ilişkileri uzun süredir iyi değildi ve bu durum 1898’de olduğu gibi isyanlara yol açabiliyordu.

6- 19. yy’ın son çeyreğindeki veba salgınında olduğu gibi, Rus hükümeti politikalarında yerel halkın hassasiyetlerini yeterince dikkate almamakta idi.

7- Gittikçe borçlanan köylüler, nihayetinde topraklarını da kaybetmeye başladılar. Rus yönetimi, Rus tüccarları ve yerel zenginler tarafından yürütülen sömürü politikaları neticesinde, topraksız köylülerin sayısında önemli bir artış yaşandı.

Ekonomik açıdan çok zor günler yaşayan Türkistan halkı, 25 Haziran 1916’da Rus İmparatoru 2. Nikola imzasıyla “Rus olmayan erkeklerin” orduya alınması emri ilan edildi. Osmanlı ile savaş halinde olan Rus ordusu saflarında savaşmak Türkistan’lılar için mümkün olmayacak bir durumdu. Askere alınma emri Türkistan’da halkın tüm kesimlerinde ciddi bir rahatsızlığa sebep oldu.

Bütün bu etkenlerin bir araya gelmesi, 1915'ten başlayarak, fakat esas patlamasını da 1916'da yaparak, yeni bir isyan dalgasının başlamasına sebep oldu.

İSYANIN COĞRAFYASI

1916 isyanları, daha önceki isyanlara göre çok daha fazla etki yaratmış ve çok daha geniş bir sahaya yayılmıştır. Daha önce yaşanan ayaklanmalarda isyan sahası Taşkent gibi şehirler veya Andican gibi bölgeler olabilmekte idi. Bu isyana ise, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler, Tacikler, Karakalpaklar ve Uygurlar katıldılar. Bu isyanın yankıları bütün Rusya İmparatorluğu'na yayıldı.

İsyan coğrafyasının merkezi, Hocend idi. Batı Fergana'da bulunan Hocend'den başka, bütün Fergana bölgesi, Maveräünnehir ve Kazak bozkırlarının bir kısmı da isyana sahne olmuştur. Yedisu (Yettisuv) bölgesi, Kırgızlar vasıtası ile yine isyan coğrafyası içinde yer alır. Son olarak, Maveräünnehir'in ötesindeki Türkmenistan bölgesi de, isyana katılan topraklar arasında yer alır.

Böylece, 1916 isyanlarının gerçekleştiği sahanın, aşağı yukarı bütün Batı Türkistan olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

1916 İSYANLARI

Ayaklanma bütün Türkistan topraklarında olsa da tek merkezden yönetilmemekteydi. Kıyama katılanların da ellerinde silah neredeyse yok denebilecek seviyedeydi. Balta, sopa, taş, kazma ve küreklerle bu isyanı gerçekleştirmişlerdir. İsyan ilk olarak Hocent 'de (Bugün Tacikistan'dadır) başlamıştır.

Türkistan Genel Valiliği İsyanı (Genel olarak Özbek ve Tacikler katılmıştır)

İsyanlar, ilk olarak 4 Temmuz 1916 tarihinde Hocend'de başlamıştır.[5] Aralarında kadınlar ve çocuklar da bulunan ve Dedeby Meşeripov, Yahyahan Karı Alimhanov, İşanhan Mirza Ormov gibi insanların da önderlik ettikleri 6-7 bin kişilik bir protestocu grup, 4 Temmuz 1916'da Hocend'de karakol binasını kuşatarak çalışmaya gitmeyeceklerini bildirdiler. Polis ve asker tarafından ateş açılarak dağıtılmaya çalışılan kalabalık, askerlerin silahlarını da ellerinden almaya çalıştı.

Bu olayın ardından, Semerkant'ta isyanlar patlak verdi. 5 Temmuz 1916'da Semerkant'a bağlı Angar, Ürgüt, Siyab, Hocaahrar gibi köylerde başlayan ve yine amelelik listelerinin yırtılması ile ortaya konulan tepkinin ürünü olan isyanlar, 7 Temmuz'da Dahbed, 11 Temmuz'da Cumapazar' da isyan patlak vermiştir. Aynı gün Registan meydanında binlerce kişi toplanmış tır. 11 ve 12 Temmuz'da Davul ve Çağmay ilçeleri, Yam, Zamin ve Yengikurgan köylerin de katılımı ile yayılma eğilimi göstermeye başlamıştır. 18-21 Temmuz Semerkand vilayeti Mingarık,

Gedaytapmas ve Sergaş ilçeleri isyana katılmıştır.

Cizzah'ta halk isyanı çok güçlü olmuştur. 13-17 Temmuz tarihleri arası bütün üst yöneticiler öldürülmüştür. 15 Temmuz'da Kettekurgan ili Çimbay ve Kelkorgan ilçeleri isyan etmiştir.

Taşkent'te isyanlar 11 Temmuz günü başladı ve sonra Hıtyatepe,, Toytepe, Gıştköprik, Hanabad, Piskent ve Zengiata'ya sıçradı. 20 Temmuz'da Bolat ilçesi, Kıybrey halkı ayaklandı ve özellikle Toytepe'de şiddetlendi. Bu isyana kadınlar da katılmıştır.

Bu ilk isyanlar, bazı yerel yöneticilerin öldürülmesine kadar varmıştır. Rusya'nın bu isyanları bastırmak için seçtiği yol, yine polisiye metotlar ve tutuklamalardır.

9 Temmuz 1916'da Fergana bölgesine de ulaşan isyan dalgası, burada, Andican kentindeki bir cami avlusunda ilk kıvılcımın ortaya çıkışını sağlamıştır. Rusya'nın seferberlik ilanını tanımadıklarını, emrin geri alınması gerektiğini, aksi hâlde yetkilileri öldüreceklerini ilan eden isyancılar, askerler tarafından açılan ateş ile dağıtılmaya çalışılmıştır. Bu olayda, her iki taraftan da ölenler olmuştur.

9 Temmuz'da Namangan'da isyan başlamış ve 24 Temmuz'a kadar Üyçi, Almas, Cerkorgan Çedavul, Çadek Yukarıaş köylerine yayılmıştır. Kuyı Aşt köyünde 17 Temmuz'da balta, bıçak, sopa ve taşlarla ilçe başkanı idare binası yıkılmıştır. Resmi görevliler öldürülmüştür.

10 Temmuz'da Margılan'da isyan başlamıştır. 13 Temmuz'da Andican'da, Kokand'da isyan hareketi devam etmiştir. Kokand'da İlçe kaymakamının öldürülmesi ile ortaya çıkan hareket, yakın köyleri de harekete geçirmiştir. Kadınların da katıldığı kalkışmalarda, hem Rus yönetimi hem de yerel yöneticiler hedef alınmıştır.

Özellikle Yenikorgan ili Neymençe köyü ahalisi dikkat çekicidir. Burada kadınlar cesaretle birlik içinde baş kaldırmışlar ve ilk safta durmuşlardır.

Bütün bu isyanlar süresinde tutuklamalar ve çatışmalar devam etmiştir. Ancak farklı bölgelerde birbiri ardına patlak veren isyanlardan birinin bastırılması, aynı anda bir diğerrinin başlamasına engel olamamıştır.

Sağlıklı bir inceleme için bu isyanları ayrı başlıklar altında incelemekte fayda vardır.

Kırgız İsyani

Semireçye (Yettisuv) bölgesinde hayvancılık ile uğraşan Kırgızlar, Türkistan'ın geri kalanına göre maddeten daha iyi durumda idi. Ancak bölgeye Rusların ve Ukraynalıların yerleştirilmesi bölgedeki Kazak ve Kırgızların meralarını azaltmış ve ekonomik dengeyi bozmuştu.[7]

Bölgede 1916 yılının sonuna kadar önemli bir yekûn tutan toprak müsadereleri yapıldı.[8]

Ekonomik durumun bozulmasından ötürü memnuniyetsiz olan ve hâlihazırda Rus yönetimine

sempati beslememekte olan halk, 8 Temmuz 1916'da işçi celbine ilişkin haberi aldı. Bunun neticesinde, 11 Temmuz'da Kepin ilçesi, 12 Temmuz'da Kırgızkorgan ilçesinde isyan başladı. 11-13 Temmuz arasında Bişkek'in Cumhal, Karakeçin, Cuvanarık, Burunçin, Niyazbek, Cumanbay, ve Canıbek'te başkaldırı yayıldı. Talas bölgesi isyana katıldı. Ağustos ayında, Merkezi Tiyaşan bölgesinde özellikle Narın vadisinde Niyazbek, Burunçin, Koçkar, Abaidin, ve başka ilçelerde Rus askerleriyle savaşa girilmiştir. Tokmak 'da 9 Ağustos'tan Eylül ayına kadar orduyla savaş edilmiştir.

Bölgedeki ayaklanmalar silah zoru ile bastırıldı. Bu ayaklanmalar sırasında Kırgızlar ellerindeki hayvanların önemli kısmını kaybettikleri gibi, 30.000'den fazla fertlerinin ölümü ile karşılaştılar. Rus kaybı ise, asker ve sivil idareci dâhil olmak üzere, 3.000'den fazla ölü ve yaralı idi. Ayaklanma neticesinde büyük kayıplar veren Kırgızlardan bazıları, çareyi komşu Çin'e kaçmakta buldular.

Türkmen İsyanı

1916 yılı 7-8 Temmuz günlerinde Köktepe mevzisinde isyan çıkmış, "Bizi burada asıp öldürseniz de çocuklarımızı vermeyeceğiz" şeklinde protestolar ile başlamıştır. Isyancılar aksakalları (muhtar?) öldürmüşlerdir. 12 Temmuz'da Aşkabad ilinin Bahardin köyünde halk baş kaldırmıştır. 14 Temmuz'da Merv'de halk ÇArlık fremanının iptali için Petrograd'a elçi gönderilmesinin istemiş ancak mahalli idare buna izin vermemiştir. 22 Temmuz'da Sarahs 'da 4000 kişi baş kaldırmıştır. Halk isyanları başka illere de yayılmıştır. Özellikle Kökercek, Kurbankez, Hasanköli köylerinde şiddetli çatışmalar olmuştur. Çıkışlar mevzisinde durum 13-18 Ağustos'ta iyice gerginleşmiştir. 1-2 Ekim'de Tacan Türkmenleri başkaldırmış, Yavmut Türkmen kabileleri arasından da isyanlar güçlü olmuştur.[9] Türkmen vilayetlerinde isyanlar uzun müddet devam etmiş ve birçok Rus'un öldürülmesine neden olmuştur.

Türkmen isyanının bastırılması ise, General Madridov komutasındaki altı piyade taburu, 1.500 süvari ve 18 top ile gerçekleştirilmiştir. İsyana katılan Türkmenler öldürülmüştür ve birçok Türkmen köyü yakılmıştır.

Kazak İsyanı

Şubat 1917'ye kadar Türkistan'a yerleştirilen Rusların önemli kısmı Kazak topraklarına iskân edilmişti. Sürdürülen nüfus ve iskân politikaları ile Kazakistan'ın demografik yapısının değiştirilmesi, aynı zamanda ekonomik yapının da değiştirilmesi anlamına gelmekte idi. 1916 yılında bütün Kazakistan nüfusunun %35'i Slavlardan müteşekkildi. %35'lik bu nüfus, toprakların ise %75'ini kullanmaktaydı.[10]

Nüfus çoğunluklarını ve topraklarını kaybeden Kazaklarda, bu nedenle bir memnuniyetsizlik gözlemlenmekte idi. Bu memnuniyetsizlik Taşkent'teki isyanın duyulmasından sonra Kazaklarda da kendisini isyan olarak gösterdi.

11 Temmuz'da Carkent, Narın-Çarın mevzisi, 6 Ağustos'ta Almatı ili Samsı istasyonunda, 16

Temmuz'da Akmolla'da, 19 Temmuz'da Karakulak ilçesinde ve Semipalantinsk (Semey) de isyan dalgası yayılmıştır. En şiddetli ayaklanma ise, Turgay oblastında gerçekleşti. Kendi aralarında yaşadıkları geçimsizliklere son veren Kıpçak, Narman ve Argun boyları, Ruslara karşı harekete geçtiler.

Kazak isyancılar Köce Köl'de bir Rus birliğini mağlup ederek çekilmek zorunda bıraktılar. Turgay'a yönelik hücumlar ise 5 Kasım 1916'ya kadar sürdü. Bu tarihte General Lavrenteev komutasındaki bir kolordu takviye birlik olarak bölgeye ulaştı. Kalabalık ve organize olan bu kuvvet, isyancıları Turgay'dan uzaklaştırdı. Kazak isyanı, bu tarihten sonra kısa süre içerisinde dağıldı.

İSYANLARIN SONUÇLARI

1916 isyanları, her iki taraf açısından da yıkıcı sonuçlar doğurdu. Türkistanlılar, bu isyanlarda büyük kayıplar verdiler. Ruslar “Yerli halk bilmelidir ki, akıtılan Rus kanının intikamı, sadece suçluların asılması ile değil; arazilerinin müsadere edilmesi ile de alınacaktır” gayesiyle hareket ettiler. Türkistan Genel Valisi Kuropaktin, 16 Ağustos 1916'da cezalandırma birliklerine, ayaklananların öldürülmesi,atlarının, davarlarının, arazi ve mallarının müsadere edilmesi emrini verdi. Cezalandırma birlikleri sadece Pişkek ve Karaköl'de 30.000'den fazla Kırgız'ı öldürdü. Halkın tüm kaybının özellikle Kazak ların 673.000 kişi olduğu zikredilir. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra ayaklanma önderlerinden 347 kişi ölüme; 228 kişi ağır hapis cezasına ve 129 kişi hürriyet kısıtlanmasına mahkum edildiler. Yedi-Su bölgesinde alınan cezalandırma tedbirleri neticesinde, yerli halkın %30 u yok edildi. Ayaklanma sırasında gösterdikleri sadakatten dolayı Rus göçmenlerine Cizzak'da 2.000, Yedi-Su bölgesinde 2.510.000 hektar arazi hediye edilmiştir.168.000 Trükistanlı Sibiry'a sürüldü. 300.000 Kazak ve Kırgız, Doğu Türkistan'a geçmek zorunda kaldı. İsyanda şiddetli direniş gösteren Cizzak şehri tamamen yok edildi.

İnsan kayıplarının yanında, birçok köyün yakılması ve hayvan sürülerinin telef olması gibi neticeler, Türkistan halkının yaşam standartlarını daha da düşürdü. Ancak daha sonra, 1930'lara kadar sürecek olan Basmacı hareketleri, bu isyanlarda kendisini gösteren motivasyonun da etkisi ile Rusya'da Müslüman bağımsızlık hareketlerinin simgesi hâline geldi.

İsyanın sonuçları Ruslar açısından da olumlu olmamıştır. İnsan kayıpları Türklere göre çok daha az olan Ruslar, bu isyanlardan daha çok stratejik olarak zararlı çıkmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sürerken meydana gelen bu isyanlar, Rusların bazı birliklerini savaş sahasından çekerek Türkistan bölgesine kaydırmalarına neden olmuştur. Bu nedenle, Rusya'nın cephelerdeki pozisyonu da zayıflamıştır.

Bolşevik devrimine giden yolda, Rus Çarlığı'nı, başka birçok etkenle birlikte bu isyanların da zayıf düşürmüş olduğunu söylemek, sanıyoruz ki yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

HAYİT, Baymirza, Rusya ile Çin Arasında TÜRKİSTAN, Otağ Yayınları, İstanbul, 1975.

TOGAN, Zeki Velidi, Hâtıralar – Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri, İstanbul 1969.

VERNADSKY, George, Rusya Tarihi, (çev. MIZRAK, Doğukan; MIZRAK, Egemen Ç.), Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

ZİYAEBV, Hamid, Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele, (çev. ÇELİKBAY, Ayhan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

DEVLET, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

[1] ZİYAEBV, Hamid, Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele, (çev. ÇELİKBAY, Aydın), Ankara 2007, syf. 46-47.

[2] VERNADSKY, George, Rusya Tarihi, (çev. MIZRAK, Doğukan; MIZRAK, Egemen Ç.), İstanbul 2009, syf. 206.

[3] ZİYAEBV, syf. 327.

[4] ZİYAEBV, syf. 345.

[5] ZİYAEBV, syf. 361.

[6] DEVLET, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Ankara 1999, syf. 234.

[7] DEVLET, syf. 238

[8] Bkz. İstoriya Kirgizii, syf. 560'a atıf yapan DEVLET, syf. 238.

[9] ZİYAEBV, syf. 380-381.

[10] DEVLET, syf. 241